

MESTVICINA ĆEFİLEMA IZ 1841.

Kefilleme defteri (ili ćefileme, kako ih u nas skraćeno zovu) su popisi solidarnih jamčenja, što su ih turske vlasti uzimale od stanovnika neke varoši ili samo od pripadnika jedne vjere ili jednog staleža u nekom mjestu.

Njihov nastanak objašnjava Hamdija Kreševljaković¹ ovako:

»Jedna od preventivnih mjera turske sudsko-administrativne službe za održavanje reda i mira u nesigurnim danima bijaše *ćefilema*, a sastojalo se u tom, što bi po naredbi vezira (guvernera pokrajine) morali sumnjivi stanovnici jedne varoši, sela ili kraja solidarno jamčiti jedan za drugoga. Vezir bi izdao bujrukdiju svome *muteselimu* da uzme ćefilemu. Ovaj bi sa svojim ljudima u teftar upisao sve one od kojih se uzima ćefilema s oznakom, ko za koga jamči: n. pr. A i B jamče jedan za drugoga; ili A, B i C jamče međusobno. Ovom mjerom ponekad je uspjelo vlasti spriječiti pobune i nemire. Ponekad je uzimana ćefilema nakon ugušenih nemira. Teftar, što se ovakvom prilikom sastavljao, zvao se kefileme defter...

Kefileme defter sastavljao je *muteselim* u tri primjerka, jedan bi poslao veziru, drugi kadiji da ga unese u *sidžil*, a treći je ostajao kod *muteselima*.

Uz kefileme defter slata je i pismena obveznica u kojoj su navedene garancije koje oni preuzimaju na se.

Osim ćefilema, unesenih u očuvane *sidžile*, do nas je doprlo i dosta drugih. Najviše ih je sabrano u biv. Institutu za istraživanje Balkana u Sarajevu. Tih fragmentarnih popisa ima mnogo; jedni su datirani, a drugi nijesu. Oni prvi su iz slijedećih godina po *hidžr.*: 1191 (1 komad), 1195 (3), 1203 (1), 1215 (1), 1216 (5), 1219 (2), 1231 (6), 1241 (1), 1248 (8), 1266 (1). Kod onoga iz 1203. godine označen je tačno dan i mjesec (12 ševvala), a odnosi se na Sarajlije koji će krenuti u rat. Popis iz 1266 (= 1850) tiče se regruta, koje su pojedine sarajevske mahale kao svoje vojnike poslale u redovnu vojsku (*nizam*).

Kod tih momaka je naveden i lični opis, a, među ostalim, označena i boja očiju, pa sam cio ovaj spisak preveo da posluži kao dodatak Mestvičinoj ćefilemi, kad se bude dala u štampu spremljena 1. knjiga (Sarajevo grad). U njoj, na žalost, boja očiju nije označavana, pa će ovaj antropološki materijal donekle poslužiti kao nadopuna Mes-

¹) Hamdija Kreševljaković: Ćefilema sarajevskih kršćana iz 1788. godine. — »Prilozi« Orijental. instituta u Sarajevu, sv. III—IV, 1953, str. 195.

tvičnim podacima iz 1841. g. Tu je i »Vergi defteri« (poreski spisak) iz h. g. 1278 (1840), kao i »Küfelât defteri« (popis jamstva) u konvolutu sa 99 listova razne veličine, različitih vrsta papira, rukopisa i pisma, sve pisano na turskom jeziku.

Od svega ovog obilnog materijala nije ništa objavljeno, a prilika je da se njim nije niko poslužio, osim što sam ja, kako je gore spomenuto, preveo onaj popis nizamskih vojnika iz 1850. g. Da je H. Kreševljaković znao da u Balkanskom institutu, u kojem je neko vrijeme i sam radio, ima i onaj popis iz 1777, koji se odnosi baš na kršćane u sarajevskom Latinluku, on bi ga sigurno obradio prije one svoje »Čefileme sarajevskih kršćana iz 1788 g.« ili bar zajedno s njim.

Osim ovog djela H. Kreševljakovića dosad je iz ovog interesantnog područja izašlo ranije samo još jedno R. Muderizovića: »Popis sarajevskih zanatlija iz godine 1848«.² Oba ova rada su vrijedni prilozi izučavanju prošlosti Sarajeva za turske vladavine, ali pošto se odnose na uže krugove sarajevskog stanovništva, ne mogu dati ni približno onako cjelovitu sliku kakvu nam iznosi pred oči »Kefileme defteri« Mula-Muhammeda Mestvice-Vrcanije iz 1841. g.

Ova Čefilema je najopširnija, najpotpunija i najraznovrsnija od svih očuvanih popisa te vrste u našim krajevima. S njom se donekle može mjeriti jedino popis seoskog stanovništva Banja-lučke nahije, sastavljen nekoliko godina prije austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine. Tu dragocjenu rijetkost našao sam 1928. godine na velikoj hrpi razbacanih starih knjiga i dokumenata na tavanu zgrade Finansijske direkcije i Sreza u Banjoj Luci. Iz te kamare izdvojio sam punu golemu škrinju dokumenata i deftera, te ih prenio u Turski arhiv Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Sreća je bila što je tako urađeno, inače bi to naučno blago propalo, jer je spomenuta kuća u II svjetskom ratu pogodena avionskom bombom i izgorjela.

Za razliku od ostalih čefilema u kojima su navedeni samo suhoparni podaci: imena osoba za koje se jamči i imena njihovih jamaca i otaca im, a u kasnijim i prezimena bez imena oca, Mestvica je unosio i mnoge druge podatke. On je radio po određenom sistemu: popis je sastavljen po mahalama i po brojevima kuća, a kod svakog domaćinstva su upisani i opisani svi muški članovi i označene za svakoga godine starosti i stas, a za većinu odraslih i boja kose. Kod mnogih su unesena prezimena, zanimanje, društveni položaj, a što je naročito interesantno, navedeni su i podaci o tjelesnim nedostacima, kroničnim bolestima i rijetkim slučajevima fizičkog sastava (ko je debeljko, brkonja, čosaste brade ili s nausnicama, a već u godinama). Koliko je naš »Vrcanija« bio savjestan u radu može se prosuditi već po tom što je progušane brade označavao sa četiri različita turska izraza (kir, kir çil, kir kıl, karışık) po srazmjeri bijelih dlaka prema onima prvobitne boje. Na više se mjesta vidi njegov urođeni humor: za jednog muslimana u Sarajevu veli da mu je »brada od četiri dlake«, u jednog Jevreja »od tri dlake«, a za jednog pravoslavnog Srbina da su mu brkovi »kolik' nogavice (od čakšira)«.

Pored ostalih dragocjenih podataka o ljudima, koji su 1841. godine živjeli u Sarajevu i njegovoj nahiji, Mestvica nam je zabilježio i

²) U »Glasniku Zemaljskog muzeja«, II sv. XLI (1929), str. 6—32.

to kud su pojedini privrednici bili poslom otišli u vrijeme popisivanja, ko je odlutao neznano kud, ko je i gdje bio konfiniran ili prognan, odakle su se doselili sluge i momci tašlihanskih gazda, kuda su se odselele neke Sarajlije itd.

Već radi samih ovih zabilježaka bilo bi vrijedno obraditi Mestvičinu »Čefilemu«, a kad se uzmu u obzir antropološki podaci za više od dvanaest i po hiljada ljudi i bilješke o bolestima i tjelesnim nedostacima kod njih, onda se istom može dobiti predstava o vrijednosti i važnosti ovog djela našeg »Vrcanije«. Sva je prilika da nijedan grad ni kraj na svijetu nema takovih podataka iz kraja prve polovine XIX vijeka, pa nije čudo što su se i naši i strani učenjaci zainteresovali za ovaj popis, te je htio da ga, u izvodu, izda Centralni higijenski zavod u Beogradu, a Yale University se ponudio da ga primi na srpsko-hrvatskom pa izda na engleskom u SAD.

Muzej grada Sarajeva je odlučio da ovu Mestvičinu »Čefilemu« izda u doslovnom prijevodu, koji je već gotov za I. dio (Sarajevo grad), a po mogućnosti će se kasnije objaviti i II. dio (Sarajevska nahija), da se ovim blagom mognu koristiti naši i strani ljudi od nauke. Oni će u njoj naći obilje podataka o kulturnim, socijalnim, zdravstvenim i stambenim prilikama, a naročito ogromnu antropološku građu za cio jedan grad i nahiju.

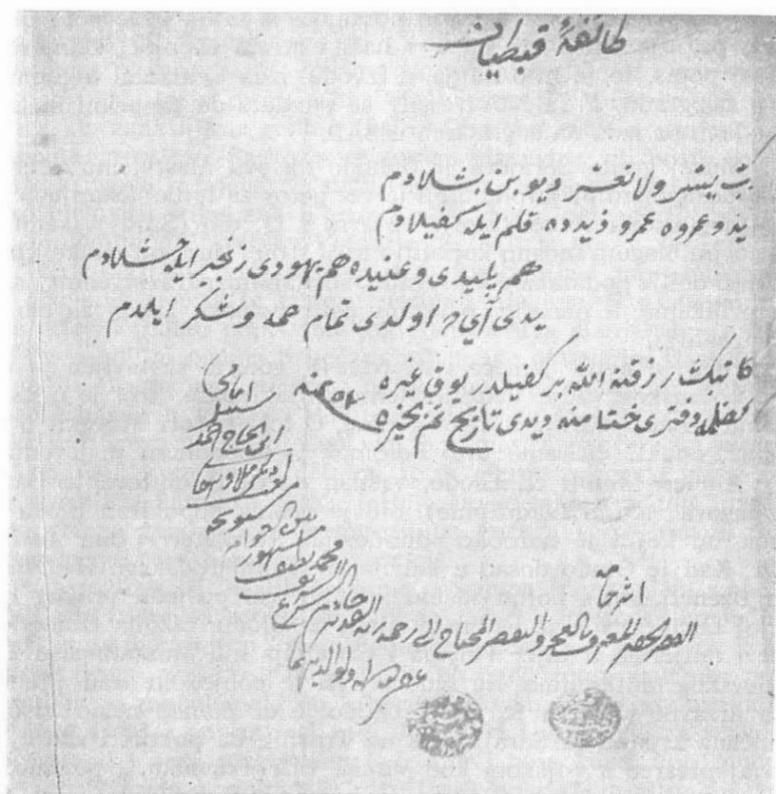
Ovaj je popis jamaca nastao 1841. god., a sastavljen je po naredbi bosanskog valije Vedžihi Mehmed Salih-paše, koji je ugušio tzv. Glodinu bunu u Sarajevu 1839. godine. O tom govori Muvekit u svojoj Kronici, odakle citiramo ovaj odlomak u slobodnom prijevodu:

Ahmed Munib ef. Glodo, vršilac dužnosti mutevelije Gazi Husev-begova vakufa (zadužbine), bio je veoma popularan među Sarajlijama, od kojih je naročito »dunderija« (proleter) bila listom uz njega. Kad je Glodo došao u sukob sa svojim rođakom H. Osman-begom Dženetićem, s kojim se bio zavradao oko posjeda velikog hana u Vučjoj Luci, čaršija je listom pristala uz Glodu, razbila Dženetića pristaje i natjerala u bijeg i njega i prijatelja mu Mustafa-pašu Babića, sarajevskog muteselima. Ne zadovoljivši se pobjedom nad predstavnicima državne vlasti u Sarajevu, Glodo je uz pomoć nešto Visočana i Fojničana krenuo sa Sarajlijama na Travnik da pokori i valiju, ali ga je ovaj presreo s vojskom kod Viteza, niže Travnika, i porazio, te su se glodinovci razbjegli. Glodo je pobjegao u Dubrovnik, odakle se poslije vratio i bio prognan na Krit (Kretu), gdje je i umro. Prognani su u razna mjesta daleko od Bosne i druge istaknute pristalice Glodine, njih 41.

Radi boljeg razumijevanja događaja u vezi sa Glodinom bunom, koja je bila i povod pisanju Mestvičine »Čefileme«, ovdje se u prijevodu navode odlomci iz Muvekitova »Tarih-i Bosna« koji se odnose na ta zbivanja (str. 272 i dr.).

Valija je uputio Sarajlijama bujuruldiju (9 džumad-el-ahira 1256. i poslao im je po travničkom kadiji, Sarajliji Hafiz Salih Redžai ef. Uzuniću i jednom od svojih dvorskih aga (dairei agavattan birini) da im je i usmeno protumače. Stigavši u Sarajevo oni su pozvali koga treba, te otvorili i pročitali donesenu bujuruldiju. Ova je bila napisana veoma oštrim tonom: kolovođe neredā što su se odigrali u Sarajevu

valija naziva bezobraznicima (edepsizler) i stavlja do znanja Sarajli-
jama nek sebi izbiju iz glave što misle da će pomoću demonstracija i
skupova prisiliti državnu vlast da čini šta oni hoće. Prijeti im da će
i njih kao i ostale buntovnike i nepokorne silom natjerati na posluš-
nost i poći na njih s vojskom i topovima. Ako se imaju na što žaliti,
nek to čine redovnim putem, a ne na nekim skupovima, pa nek dođu
k njemu. Njegova su vrata svakom otvorena, te ne odbija ni velikog
ni malog kad mu se dođe potužiti nego sve rješava po šerijatu (islam-

Sl. 1. Bilješka na popisu Cigana s podacima o nastanku »Cefileme«, datumom završetka toga posla, potpisom i dvama ličnim pečatima pisca

skom pravu) i zakonu. Da ne bi slabi i nevini stradali, on im upućuje ovu opomenu prije nego krene na njih. Čim im se pročita ova bujurul-
dija, nek se razidu sa skupova, a ako to ne učine, vidjeće da se varaju
i da im to neće »piti vode« (paliti, uspijevati) kao za njegovih pret-
hodnika. Ako ga ne poslušaju i ne razidu se, on će lično povesti mno-
gobrojnu vojsku i topove protiv njih, ali neće ništa nažao učiniti po-
štenima i onima koji nijesu umiješani u stvar, pa će dohakati »bez-
obraznicima« (tj. nepokornima), kao što je već dohakao njima sličnim,
te uspostaviti red, mir i sigurnost stanovništva. Ako bezobraznici
ostanu uporni, nek se poštenj ne miješaju, nego neka se bave svojim
poslovima, a nepokorne će zadesiti zaslužena kazna.

Namjesnikovi su izaslanici i usmeno, pošto je pročitana bujuruldija, saopćili savjete i poruke vezirove, pa insistirali da se Glođo Ahmed ef. i njegovi drugovi odazovu valijinu ranijem pozivu, te odu u Travnik i pokore mu se, a svemu ostalom stanovništvu se opraštaju njihovi neželjeni postupci. Ali pošto izaslanici nisu mogli dati jamstvo da će Glođo i drugovi mu, pošto se pokore valiji, biti vraćeni natrag, narod se usprotivio da oni idu u Travnik, pa, iako je Glođo bio odlučio da to uradi, nije mu dala družina, te i on odustade od toga. Kad su se vezirovi izaslanici ne svršivši posla vratili u Travnik, stade se valija spremati da s velikom vojskom krene na Sarajevo, a sarajevski nesposobni prvaci praznotikviči (kumandan-i sebükmagzâni = komandanti lahka mozga) opet stadoše pripremati otpor i agitacijom uzbunjivati Sarajlije, Visočake i Fojničane. Međutim, pošto se ovdje nije radilo o kakvoj općoj stvari, mnogi se potegoše u kraj, ili odoše na svoja sela, ljetnikovce, a dosta ih putem olabavi i ohladi se, te ih se u palanci Vitezu, gdje će se biti boj, sabra vrlo malo. Ipak se upustiše u bitku s namjesnikovom vojskom. Boj potraja sahat-dva i buntovnici moradoše uzmaknuti. Valija sa svojom vojskom dođe pravo u Sarajevo i 22 džumad-el ahira 1256 (11. avgust 1256. tur. finas. g.) pade s vojskom na Sarajevsko polje. Od kolovođa se neki posakrivaše, neki razbjegoše kud koji, a Glođo s družinom umače put Dubrovnika. Ostale Sarajlije valija sabra preda se i žestoko ih izgrdi, a od čaršilija uhapsi četrdeset i jednog. Od ostalih prisutnih uze pismenu obveznicu (senet) na 500.000 groša, koju svotu imaju položiti u državnu kasu ako iko išta uradi protiv volje vlasti, a Sarajlije ga ne uhvate i ne pošalju valiji. Na to dozvoli Sarajlijama da se vrate, a pohapšene poveza i okova, te ih protjera na otoke i u Rumeliju. Sarajevskom kadiji izdade sutradan naredbu da svima onima koji su upropastili državnu imovinu i ne plativši uzeli robu i žito od trgovaca, zaplijeni sav imetak i iz njega istavi odštetu državi i poplaća oštećenim ljudima. Tu zapljenu nek izvrši šerijatski sud preko njegova mübašira (komesara), kojeg je postavio, te nek se preko prvaka sastave odvojenj spiskovi i izvrše procjene i njemu dostavi potpisani popis, a stvari pohrane na sigurna mjesta i stave pod nadzor pouzdanih ljudi. Ta zapljena odnosila se je u prvom redu na imanje vršioca dužnosti mutevelije Gazi-Husrev-begova vakufa, Ahmed ef. Glođe, kojeg je valija smatrao pravim začetnikom tog puča, zatim na njegove saučesnike: Rašid ef. Alikadića, H. Salih ef. Pandžu, Zaima Šir Osman-bega, H. Ahmeda Krkbeša, H. Murata Sjeničaka, biv. baš-agu H. Saliha i Mulla-bajraktara Bulakliju.

25. džum ah. svrgao je valija sarajevskog muteselima Mustafa-pašu Babića i mjesto njega postavio Fadil-pašu Šerifovića, a Babića imenovao mutessellimom u Banjoj Luci.

29. dž. ah. izdao je bujuruldiju kojom daje opće pomilovanje (amnestiju) svemu stanovništvu osim kolovođa smutnje, za koje valija kaže da su povod i ranijim i sadanjim smutnjama, pa su protjerani u razna mjesta Anadola i Rumelije. Međutim, nijesu pohvatani njihovi pomagači, koji su pobjegli i za kojim se traga, pa čim budu uhvaćeni, i oni će biti prognani u Anadol. To su spom. Ahmed ef. i njegovi drugovi u zlu (avene, pajtaši) Krkbeš H. Ahmed, Šir Osman-beg, Pandža H. Salih ef., Alikadić Rašid ef., bivši baš-aga H. Salih i sin mu Osman,

Sjeniĉak H. Murat, Hadĉić Salih, Telalović H. Salih, Vrago Salih-aga, Koštro Salih-aga, Tabuĉija Mustafa, Šimbelj H. Mustafa, đumrukĉija (carinik) derviš-Mustafa, Sahanić Mehmed-bajraktar, Vreto Mustafa, bajraktar i brat mu, Mašić Sulejman-aga, Maĉković Sulejman-aga, Repovac H. Osman, Talirević Mustafa, terzija Salih, berber Mehmed, Žunić Mustafa, Ćajniĉanin Mehmed-aga, kujundĉija Osman, Ćido Ahmed, Smajkanović Pašan, Graĉaniĉak Ibrahim, berber H. Abdi-bajraktar, Muĉedĉić Osman, Burek H. Ibrahim, Dĉaferović Alija, Cico kazaz, Slinić Hadĉi-bajraktar, ĉizmedĉija Poreĉak Derviš, handĉija Smajić, Ćurĉić Lutfullah-aga, Muminefendić Mustafa, kazaz Arnautović Alija i brat mu Salih, terzija Ibrahim, Hadĉiomerović Fejzo, Memalić Salih, Pinjo H. Pašan-bajraktar i Bulaklija Mula bajraktar. Ostalom svemu stanovništvu Sarajeva iznad 7 godina opraštaju se sve krivice i daju oprost i milost. Spomenuto, pak, stanovništvo zajamĉilo je (»ta' ahhüd ederek«) da neće kolik' za trunak postupiti protivno volji vlasti. Ako neko bude protivno uĉinio i ne bude uhvaćen i poslan valiji, ili ako neko tajno ili javno primi u zemlju nekog od onih što su maloprije pobrojani i ne bude ih predao valiji, to će se smatrati kao prekršaj pismene obaveze koju su Sarajelije dale valiji, pa će on liĉno doći i od Sarajlija potpuno naplatiti 1.000 kesa *nezra* (zaroka, zavjeta) i drukĉije će s njima postupiti.

Dok je još bio na Sarajevskom polju, valija je za vršioca duĉnosti (zamjenika, kajmekama) mutevellije G. Husrev-begova vakufa postavio (29. dĉumud-el-ahira 1256—1840) H. Osman-bega Dĉennetića.

1. redĉepa valija je s vojskom krenuo natrag u Travnik.

Prilikom pogibije Smajl-age Ćengića na Mljetićku bili su s njim i mnoge Sarajlije, od kojih je nakon poraza u Vitezu većina pobjegla u Hercegovinu. Podosta ih je otišlo u Gacko i pošlo s njim u Drobniĉake. Na Mljetićku su izginuli: Smajl-aga Ćengić, 25 Nikšićana i podosta tih Sarajlija, meĉu njima od poznatih ljudi: Pinjo Hadĉi-Pašan, bajraktar, Maĉković Sulejman-aga i Hadĉić Salih-aga.

1. šabana 1256. svrgnut je Vedĉihi-paša s bos. namjesništva, a mjesto njega postavljen Mehmed Husrev-paša. Vedĉihija nije opomenut da će hitno ići u Carigrad, nego je samo njegovu nasljedniku fermanom iz 1. dekade ševala 1256. naredeno da odmah krene iz Beograda i hitno ide u Bosnu i primi duĉnost, a svog prethodnika uputi u Carigrad.

Samakovlu Mehmed Husrev-paša nije prema nalogu i fermanu doĉekao svog nasljednika u Beogradu, generala armije Kâmil-pašu, nego je za zamjenika postavio pukovnika Hüsejn-bega, komandanta regularne vojske, a sam je odmah krenuo u Bosnu. U Travnik je stigao 23. šabana, bez znanja Vedĉihi-pašina. Kad je ovom uruĉio carski ferman, u kojem se Vedĉihija poziva u Carigrad, ovaj mu je predao duĉnost i 26. šabana (u ĉetvrtak) krenuo iz Travnika.

Već 27. ramazana novi je valija poslao hercegovaĉkom mutesarifu (okruĉnom naĉelniku) Ali-Galib-paši Stoĉeviću u pomoć kapetana Orhan-bega sa 110 vojnika da idu osvetiti pogibiju Smajl-age Ćengića. Ali-paša je krenuo na Drobniĉak, pa se, stigavši u Gacko, tu zadržao, a vojsku su povelili Hasan-beg Resulbegović, kojeg je postavio za komandanta, i Ali-pašini sinovi Rizvan-beg i Zulfikar-beg. Kod Tušine je došlo do krvavog boja, u kojem je poginulo 170 Drobniĉaka, Moraĉana i Usko-

ka, ostali rastjerani, a Moračanima kuće razorene. Osveta za Smajil-agu Čengića izvršena je 27 dana nakon negove pogibije.

Opis Čefileme

Mestvica je svoju Čefilemu radio sam i taj ogromni posao svršio za sedam mjeseci, a sobom je sastavio i kronogram o tom u arapskim riječima *تم يخبره* (temme bi-hajrihî=svršeno u dobar čas 1257. hidžret god.¹ = 1841).

To je pogolem tefter na turskom jeziku, uvezan u čvrst karton kao knjiga od 226 ispisanih listova formata 49×17,6 cm. Imao je širazu (pletenicu) od tamnožute svile, ali su od nje ostali samo pokidani tragovi.

Papir je evropske fabričke provenijencije, debeo, čvrst, gladak, boje fildiša (slonove kosti).

Spram svjetla se na papiru jasno vide, na udaljenosti od svakih 25 mm, vodoravne crte i dva filigrana (vodena znaka) u razmaku od 21 cm: 1) grb, visok 10 cm i širok 54 mm, gore kruna sa tri ljiljana (krina) i dvije jabučice, a ispod nje štit s likom lava u propinjku; 2) jednoglavi orao raširenih krila s ovalnim štitom na prsima. Ispod orlovih kandža su slova G F A, a na nekim listovima L A F.

Neispisani listovi između popisa pojedinih grupa stanovništva naknadno su grubo odrezani, alj je takvih malo.

Izvana je na desnoj korici krupnim slovima ispisan (pismom zv. neshî) naslov knjige (teftera) na nalijepljenoj vinjeti:

Defter-i kefileme
nefs-i Saray ve cemâ'
ât ve kurâ-i nahye
Islâm ve milel-i sâ'ire
el-vâki.....

(Popis jamstava muslimana i drugih vjera u samom Sarajevu, džematima i selima njegove nahije (sreza) sastavljen.... [god. izbljedjela].

Na desnoj korici uveza piše unutra pri vrhu u dva reda naslov koji je dosta izbljedio, ali se može pročitati, a u prijevodu glasi:

»Popis jamstava muslimana u gradu Sarajevu i njegovoj nahiji.«
Ispod toga je otisnut lični pečat (muhur).

(M. P.)

Muhammed Mestvica

Niže toga je Mestvica, desetak godina nakon dovršenja svoje Čefileme, zapisao jednu vrlo interesantnu bilješku o smjenjivanju valije Hadži-Halil Kjamil paše, o dolasku njegovog nasljednika Mehmed Tahir-paše u Travnik i o pohodu potonjeg na Sarajevo, te o njegovoj smrti. Tu se izričito spominje naredba o sastavljanju čefileme.

Jasno se vidi iz Mestvičinih riječi da mu je H. Halil Kjamil-paša ostao u dobru sjećanju, a Mehmed Tahir-paša bio mrzak. U tom se s

¹) 1257 hidžretska godina je trajala od 25. II 1841. do 11. II 1842.

našim Mula-Vrcanijom sláže i turski činovnik katastra (defter-i hakani) u Travniku Abdülhalim, koji je bio pjesnik i rekao za Tahir-pašu:

»Bazi nâpâkin adî Tahir olur,
sonradan mudarlîgî zâhir olur.«

(Ponekom pogancu /prljavku/ bude ime Tahir /čisti/,
pa mu prljavština kasnije izađe na vidjelo.)

Ta zabilješka glasi u prijevodu:

»20. dana mjeseca redžeba spomenute godine postavljen je za namjesnika (valiju) Bosanskog ejaleta preuzvišeni maršal Mehmed-Tahir paša, te je 18. dan mjeseca ramazana u ponedjeljak sa savskim korpusom izvolio stići sa srećom i u dobri čas u grad Travnik. Bivši valija, preuzvišeni maršal Hadži-Halil Kamil-paša krenu 1. ševvala iz Travnika i stiže u ponedjeljak u grad Sarajevo, gdje poboravi jedan dan, a sutradan, u srijedu, pođe. Sretno mu bilo, da bog da! Novi valija maršal Tahir-paša dođe u Sarajevo u subotu 4. ševvala i pade na Sarajevsko polje. U nedjelju se zatvori čaršija, a on u ponedjeljak rasrđen (ljutit) uđe u grad Sarajevo, te postavi i odredi esnafske čehaje i nađe za shodno da naredi da se po mahalama napišu čefileme-tefteri (popisi solidarnih jamstava), te ukide mjesečne plaće dervišima, nemoćnim siromasima i ulemi. Ukratko, pošto je proboravio nedjelju dana, ode u nedjelju 12. ševvala u Travnik. Da ga Bog uputi na pravi put, amin! Kratko rečeno, spomenuti valija je bio na položaju namjesnika Bosanskog ejaleta jedanaest dana manje od tri godine, te je napokon uoči utorka 9. dana mjeseca redžeba 1266 god. (20. V 1850) oko 6 sahata umro prirodnom smrću u gradu Travniku. U četvrtak 11. redžeba donesoše ga mrtva tahterevanom u Sarajevo, gdje je prenoćio u unutrašnjosti Careve džamije, a sutradan je njegovo mrtvo tijelo odneseno u Istanbul, što je ovdje zapisano.«

Cio tefter je pisan razgovijetnim arapskim pismom zvanim nesta'lik. Natpisi iznad pojedinih četiriju grupa stanovništva pisani su krupnijim slovima, od kojih se na nekima vide svjetlucavi tragovi tzv. rikja (rik, rih = posipalo), ali to nije zlatni prah, nego je od nekog drugog metala koji se bakreno prelijeva.

Tekst je pisan domaćim murećefom (müreккеb = mastilo) svjetlucave crne boje, a vodoravne crte između grupa od po 4—5 popisanih osoba, kao i klauzule o jamčenju, izvučene su, odnosno ispisane, solidnom crvenom bojom zvanom »surh«, koja se pri dodiru ne tare kao ni crni murećef.

Čefilema je razdijeljena na četiri dijela u kojima su odvojeno popisani: muslimani na 119 listova, Cigani na 3, zimmije (pravoslavni i katolici) na 95 i Jevreji na 9. Upadno je, što su Cigani, iako svi islamske vjere, popisani odvojeno od ostalih muslimana. To nije stalo do »Vrcanije«, jer je on postupio u skladu sa shvatanjem upravnih vlasti, koje su Cigane tretirale kao odvojenu zajednicu, obvezanu na plaćanje harača (vojnice) kao i zimmije, pošto kao i potonji nijesu služili u vojsci. Naš Mestvica ne naziva Cigane turskim izrazom Čingene, koji ima prizvuk pogrdnog imena, nego za njih upotrebljava ime Kipti (Egipćanin, Kopt, u nas »Jeđupak«). On u cijelom tefteru nije ni za jednog pripadnika koje bilo grupe stanovništva nigdje zapisao nijedan

izraz koji ima iole uvredljivo ili prezrivo značenje, te je i na taj način dokazao svoju pitominu i širokogrudnost. To se jasno vidi i po načinu na koji raznježeno govori o pravoslavnoj sirotinji, bogaljima i prosjacima, što su se sakupljali oko crkve na Varoši.

Što se tiče tehničke strane Čefileme, ona je uspjela i pregledna: iznad popisa u pojedinim mahalama njihova su imena, kao naslovi, ispisana krupnijim slovima. Pojedine stranice su podijeljene pomoću 8 vodoravnih, crveno izvučenih crta na po 9 polja. Iznad crta su zabilježeni brojevi pojedinih kuća i klauzule o jamčenju, a ispod crta u 2 ili 3 reda lični opis domaćina, njegovo ime, ime njegova oca, često i prezime ili zanimanje, u slijedećem redu oznaka godina života, a ispod toga redni broj. Svaki Sarajlija, ako zna u kojoj mu je mahali stano-

مدینه سرای بوسنة و ناصیه سنده بولان اهل اسلام کفیلکسی دفتر بیدر								
محله جامع عتیق ابوالفتح سلطان محمد خان								
بنی مشراییه و عیدیه رینه افندی بری بر رینه و بری قادیان								
و برادر رینه و مدینه بوزون خان اولیو قونا فیه بقیع ابناء								
و سار خدو و غلای مدینه متکفل اولد قادیان								
خان	میر لواز سدا قنا اولدو	مجل الکیم المیدخل	مجل الکیم المیدخل	مجل الکیم المیدخل	مجل الکیم المیدخل	مجل الکیم المیدخل	مجل الکیم المیدخل	مجل الکیم المیدخل
الکریم فیاضی	خیر الدین سیدی	خیر الدین سیدی	خیر الدین سیدی	خیر الدین سیدی	خیر الدین سیدی	خیر الدین سیدی	خیر الدین سیدی	خیر الدین سیدی
۴۲	۴۳	۴۴	۴۵	۴۶	۴۷	۴۸	۴۹	۵۰
۴۲	۴۳	۴۴	۴۵	۴۶	۴۷	۴۸	۴۹	۵۰
خودمندان اورتنه بویلی	خودمندان اورتنه بویلی	خودمندان اورتنه بویلی	خودمندان اورتنه بویلی	خودمندان اورتنه بویلی	خودمندان اورتنه بویلی	خودمندان اورتنه بویلی	خودمندان اورتنه بویلی	خودمندان اورتنه بویلی
قرال بیکلی خیر الدین	قرال بیکلی خیر الدین	قرال بیکلی خیر الدین	قرال بیکلی خیر الدین	قرال بیکلی خیر الدین	قرال بیکلی خیر الدین	قرال بیکلی خیر الدین	قرال بیکلی خیر الدین	قرال بیکلی خیر الدین
۴۵	۴۶	۴۷	۴۸	۴۹	۵۰	۵۱	۵۲	۵۳
۴۵	۴۶	۴۷	۴۸	۴۹	۵۰	۵۱	۵۲	۵۳
خودمندان اورتنه بویلی	خودمندان اورتنه بویلی	خودمندان اورتنه بویلی	خودمندان اورتنه بویلی	خودمندان اورتنه بویلی	خودمندان اورتنه بویلی	خودمندان اورتنه بویلی	خودمندان اورتنه بویلی	خودمندان اورتنه بویلی
قرال بیکلی صلیح اولد	قرال بیکلی صلیح اولد	قرال بیکلی صلیح اولد	قرال بیکلی صلیح اولد	قرال بیکلی صلیح اولد	قرال بیکلی صلیح اولد	قرال بیکلی صلیح اولد	قرال بیکلی صلیح اولد	قرال بیکلی صلیح اولد
۴۴	۴۵	۴۶	۴۷	۴۸	۴۹	۵۰	۵۱	۵۲
۴۴	۴۵	۴۶	۴۷	۴۸	۴۹	۵۰	۵۱	۵۲
خودمندان اورتنه بویلی	خودمندان اورتنه بویلی	خودمندان اورتنه بویلی	خودمندان اورتنه بویلی	خودمندان اورتنه بویلی	خودمندان اورتنه بویلی	خودمندان اورتنه بویلی	خودمندان اورتنه بویلی	خودمندان اورتنه بویلی
قرال بیکلی صلیح اولد	قرال بیکلی صلیح اولد	قرال بیکلی صلیح اولد	قرال بیکلی صلیح اولد	قرال بیکلی صلیح اولد	قرال بیکلی صلیح اولد	قرال بیکلی صلیح اولد	قرال بیکلی صلیح اولد	قرال بیکلی صلیح اولد
۴۳	۴۴	۴۵	۴۶	۴۷	۴۸	۴۹	۵۰	۵۱
۴۳	۴۴	۴۵	۴۶	۴۷	۴۸	۴۹	۵۰	۵۱

Sl. 2. Snimak 1. stranice »Čefileme«
(početak popisa muslimana)

vao neki starenik, može po njegovu imenu pronaći lični opis toga svog pretka, kao što je naš književnik Ivo Andrić našao svog djeda, a tako i još neki drugi ljudi koji su tražili podatke o svojoj starini u Sarajevu. Kod slijedećih članova kućanstva označen je odnos te osobe prema kućnom starijšini (brat, sin, unuk, sluga itd.). To će zorno prikazati sljedeća dva primjera, jedan iz Careve, a drugi iz Ferhat-pašine mahale:

Kuća 3

Srednjeg rasta,
progrušene brade,
es-sejjid*) Abdullah efendija
53 godine.
Broj 25

Sin mu, srednjeg rasta,
crnih nausnica, Ahmed
Rešid, sin Osman efendije,
19 godina.
Broj 27

Kuća 4

Srednjeg rasta, progrušene brade,
imam Hafiz Osman-efendi,
sin Mehmeda,
60 godina.
Broj 26

Njegov unuk Ibrahim Edhem,
sin Ahmed Rešid-efendije,
1 godina.
Broj 28

Sl. 3. Početak stranica popisa kršćana

*) Sejjidi i šerifi su potomci četvrtog halife Alije i njegove žene Fatime. Ovaj je po prezimenu Zildžić, kako mi je rekao r. H. Mujaga Merhemić.

(Iznad crte, poviš brojeva kuća, ispisana je klauzula o jamčenju.)
 Ovaj Abdullah-efendija i Hafiz Osman-efendija jamče jedan za drugog, a Hafiz-efendija za svoga sina i unuka.

Kuća 1

Srednjeg rasta, bijele brade, haham-baša (nadrabin) Mošo, sin Avrama, 60 godina. Broj 1.	Sin mu, srednjeg rasta, ćosate brade, David, sin Moše, 25 godina. Broj 2.	Drugi mu sin Jose- fiko, sin Moše, 16 godina. Broj 3.
--	---	--

Kuća 2

Povisoka rasta, crne brade, Josefiko, sin Bine, 27 godina. Broj 4.	Sin mu, niska rasta, golobrad, Majer, sin Josefika, 6 godina. Broj 5.	Drugi mu sin, malo djetesce Izra, sin Josefika, 1 godina. Broj 6.
---	---	---

(Iznad oznake kuće 1)

Ovaj haham-baša Mošo i Josefiko jamče jedan za drugog, a svaki za svoje sinove.

Kod onih muslimana koji su bili internirani izvan Sarajeva ili u progonstvu* nije označavan redni broj, a kod nekih nije dat ni lični opis.

Za njih i njihovo muško potomstvo ne jamči niko. Kod odsutnih Sarajlija ili onih koji su se odselili, sve su rubrike ispunjene kao i kod prisutnih.

Na naslovnom listu popisa Cigana piše gore:

TAIFE-I KIPTIYAN,

a ispod toga je Mestvica napisao šest distihona na turskom, pa se iza toga opširno i kićeno potpisao i udario svoja dva različita muhura (lična pečata).

Ti stihovi znače prevedeni u prozi:

»Rekavši „Gospodaru (Bože), olakšaj, a ne otežaj!“ ja započeh,
 perom povezah jamstvom Zejda (X-a) s Amrom (Y-om)
 i nečistog s tvrdoglavim i Jevreja s težakom,
 za sedam mjeseci se dovrši, te zahvalih Bogu.

Za izdržavanje pisarevo jedini Bog je jamac i niko drugi, te o završetku Kefilleme izreče joj kronogram تم بي-هريه „temme bi-hajrihi« (dovršio se u dobar čas) god. 257, (tj. h. g. 1257 = 1841).

Iz pera siromaha poniznog, koji priznaje svoju nemoć i nedostatke, kojem je potrebna milost njegovog svemoćnoga Gospodara, sluga plemenitog šerijata, Muhammed Nazifa, poznatog među svjetinom kao Mestvica ili drukčije zvanog Mula-Vrcanija, sina Hadži-Ahmeda, imama Sumbuluše džamije (Sumbul imam).

Bog se smilovao njemu i njegovim roditeljima!

M. P. Muhammed Mestvica

M. P. 1267 Muhammed Nazif
 242«

I na početku ovog popisa Mestvica je napisao nešto slično navodeći uza svoj potpis i nekoliko pasova svojih predaka. Međutim nije nigdje spomenuo svoje pravo, staro prezime: Divović, a sam se nazivao raznim imenima: Muhammed Nazif, Muhammed Mestvica, Muhammed

Vrcanija, Muhammed Kulik, Mulla Muhammed, Mullo Mestvica itd. On je svoju lozu ispisao, kako to navodi Riza Muderizović¹, i na jednoj knjizi koja je bila njegovo vlasništvo, a sad je u Arhivu sarajevskog Zemaljskog muzeja. To je Perzijsko-turski rječnik, zaveden pod broj 1248. Muderizović veli: »Otac mu je bio Hadži-Ahmet, zvan Sumbul imam, djed mu je Mustafa, pradjed Orudž, šukundjed Nezir, prašukundjed Halil, a njegov otac Osman Kapudžija (vratar), koji se rodio u Budimu. Njegov pradjed ili šukundjed biće da se je god. 1686. doselio u Bosnu, kada je Budim pao u austrijske ruke a muslimani protjerani iz Mađarske, kojom su gospodarili nakon bitke na Mohačkom polju, punih 160 godina, (1526—1686)«.

Prema jednoj Mestvičinoj bilježnici i još nekim drugim zabilježkama Muderizović je sastavio Mestvičin curriculum vitae, koji se ovdje sažeto navodi:

»Muhammed Mestvica je rođen koncem 18. vijeka u Sarajevu. Služio je kao pisar Šerijatskog suda u Visokom (1813), iste godine je premješten u Počitelj, 1814—15. je u Mostaru, 1815. opet u Visokom i u Derventi, 1816. u Gračanici, sve u svojstvu sekretara (kâtib). 1817. postavljen je za naiba (kadijskog zamjenika) za Fojnicu i Kreševo. 1818. je naib samo za Kreševo, pa iste godine premješten u svoj sekretara pri Šerijatskom sudu u Zvorniku, odakle na kratko vrijeme odlazi u Tuzlu.

1818. godine postao je privatni sekretar Murad-bega, kapetana Gradačca, starijeg brata Husejn-bega Gradašćevića, »Zmaja od Bosne«. Nakon prijeke smrti Murad-kapetanove (1821), Mestvica se vraća u Sarajevo, gdje je bio javni pisar u jednom dućanu kod Merhemića mesdžida.

1829. postaje opet pisar Šerijatskog suda u Zvorniku, odakle 1832. odlazi za drugog pisara Šerijatskog suda u Banjoj Luci.

Pod stare dane postaje ponovo javni pisar u Sarajevu u istom dućanu, a uzjedno je radio kao pisar u mehkernj i bio učitelj arapske kaligrafije u mektebu. Kako je bio ostario i iznemogao, teško mu je bilo ići kući u Sumbul-mahali, pa su mu dobri ljudi sakupili 2.000 groša i za te novce kupili kuću u Muhurdarevoj ulici, blizu Šerijatskog suda, da ne kasni na posao u toj ustanovi.

Umro je koncem 1864. godine. Ukopan je u malom groblju preko puta džamije na Ploči u Sarajevu.

Naš Mula-Muhammed Divović, zvan Mestvica, sam je sebi nadio ime Vrcanija da zabaci trag patroli, koja je bila pošla da uhapsi Mula-Muhammeda Mestvicu, kojeg nije poznavala, ali ga je srela na ulici i upitala da nije on taj Mestvica. On je odgovorio da nije i s nokta izdio sebi nadimak Vrcanija, pod kojim je ostao poznat u narodu, a i sam ga usvojio i čak mu dao i arapski oblik El-Virdžânî.

On je bio u rodu sa uglednom sarajevskom porodicom Musakađića, iz koje je bio veoma poštovani baš-muhtar i starješina porodice od 33 člana (od tih 4 oženjena i 4 neoženjena sina).

¹) Riza ef. Muderizović: Biografija Mule Mestvice i korespondencija, Murad-kapetana Gradašćevića iz 1818—1819. god. — Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Herc., XLIV, 1932, 2 (s. 69—84).

Mullaga je sačuvao Mestvičinu Čefilemu, a poslije njegove smrti (u 1904. god.) prešla je u ruke njegovog najstarijeg sina Ibrahim-age. Kad je ovaj umro 1935. god., njegovi sinovi Faik i dr Asim su ovaj dragocjeni popis poklonili Gazi-Husrevbegovoj biblioteci. Pisac ovih redova je 1928. godine, prilikom jedne posjete Ibrahim-agi, vidio prvi put u njegovoj kući ovu Čefilemu i kasnije je od njega uzeo u naruč da je obradi, ali je to uspio uraditi samo djelomično,*) jer je premješten iz Sarajeva, pa je ovaj popis vratio vlasniku. Spomenuta biblioteka je poslije ustupila Čefilemu Muzeju grada Sarajeva na poslugu, te je kustos njegove Orijentalne zbirke preveo cijeli popis muškinja u gradu Sarajevu i iz njega povadio podatke koje ovdje ukratko iznosim.

Muško stanovništvo grada Sarajeva i nahije sarajevske popisano je u ovoj Čefilemi na 226 listova, od toga

muslimani na 119 listova (građani na 83 lista),
Cigani na 3 lista,
kršćani na 95 listova,
Jevreji na 9 listova.

Statistički podaci

1841. godine bilo je u gradu Sarajevu 3.367 kuća i 135 odaja (soba pod kiriju), od toga:

muslimanskih	2.572 kuće i 7 odaja,
ciganskih	61 kuća i 0 „ „
kršćanskih	552 kuće i 103 odaje,
jevrejskih	182 kuće i 25 „ „

U nahiji sarajevskoj bilo je 1.542 kuće, od toga:

muslimanskih	682,
ciganskih	9,
kršćanskih	851.

Muških glava je bilo:

a) u gradu Sarajevu	7.907, od toga:
muslimana	5.484,
Cigana	110,
kršćana	1.573,
Jevreja	740.
b) u selima nahije sarajevske	4.735, od toga:
muslimana	1.948,
Cigana	27,
kršćana	2.760.

U gradu Sarajevu i po selima nahije bilo je muškinja ukupno 12.642, od toga:

muslimana	7.432,
Cigana	137,
kršćana	4.333,
Jevreja	740.

*) U »Jevrejskom Glasu« 1928. god. objavio je u prijevodu onaj dio Čefileme koji se odnosi na sarajevske Jevreje.

Antropološki podaci

I. Po uzrastu bilo je u gradu Sarajevu:

	visokih	povisok.	sred. rasta	nis. rasta	neoznačena rasta neodraslih	
muslimana	671	259	2.056	183	29	2.200
Cigana	31	4	33	3		42
kršćana	226	77	694	52	5	532
Jevreja	39	26	251	17	17	385
Ukupno:	967	366	3.034	255	51	3.159

Napomena: među muslimanima srednjeg rasta su bila 4 dječaka, a među Ciganima četvero djece od 11 do 17 godina.

II. Po boji kose:

	crnokosih	smeđe kose	plavokos.	progrušane kose	bijele kose
muslimana	916	189	759	235	305
Cigana	25	3	11	3	4
kršćana	323	58	352	55	40
Jevreja	152	7	60	11	16
Ukupno:	1.416	257	1.182	304	365

Boja kose je označavana u prvom redu po bradi (bradatih je bilo mnogo, naročito kod Jevreja i muslimana), zatim po brkovima, kod ostalih po kosi na glavi, a kod male djece nikako. Tome je razlog što su muslimani u ono doba općenito brijali glavu, i to često, obično svake nedjelje dana, pa je kod golobrade mladeži bilo teško raspoznavati boju kose. Osim toga, Mestvica je, počevši od 80 lista, kod bradatih muslimana označavao dužinu i gustoću mjesto boje brade: »kratke brade«, »duge brade« i »ćosaste brade«. Tako je ispalo da je od 7.907 Sarajlija samo kod 3.524 njih označena boja kose, a kod ostalih 4.383 nije.

Držim da nije pogrešno ako se pretpostavi da je kod golobradih momaka i kod nedoraslih, čija boja kose nije uopće označavana, po prilici isti razmjer crnokosih odnosno plavokosih kao i u odraslih.

Posebnu grupu čine tzv. ablaci, tj. krepki mladi momci okrugla lica, veoma bijele kože (teint), a sasvim crne kose, obrva, brkova i očiju. Kršćana je bilo 12, Cigana jedan, Jevreja dvojica, među muslimanima 5—6, od tih dva roba tuđinca. Ovakvi tipovi veoma se rijetko sreću u Bosni i Hercegovini, ali ih ima češće među Crnogorcima, Šćiparima i Makedoncima, pa bi poneki sarajevski ablak mogao biti podrijetlom iz krajeva u kojima žive spomenute tri etničke grupe.

Ima slučajeva da su mladi ljudi bili sijedi (bijele brade ili brkova) i većinom to baš među onima koji su se prerano oženili: od 15 i manje godina, a već imaju sinove. Neki od ovih bojelokosih mogli bi biti tzv. »ošerbećeni« (okrećeni), kako u Sarajevu nazivaju osobe u kojih je kosa lanene boje, jer po Mestvičinu opisu se ne može zaključiti da je među muslimanima Sarajlijama bilo i albinosa.

Pada u oči da su ljudi visoka rasta pretežno plavi, naročito momci, sluge doseljeni iz Sandžaka, istočne Hercegovine i Crne Gore.

Općenito uzevši Sarajlije iz Mestvičina vremena su kasno počinjali sijedjeti, a ima ih i dosta kojima je bilo preko 60, čak i 70 godina, a nijesu imali bijelih dlaka u brkovima odnosno bradi. Za jednog pravoslavnog od 71 godine stoji da je crnih nausnica. Taj se baš mladosti nanosio!

Upadno je što su mnoge Sarajlije zabilježene kao »šābb-i emred«, tj. golobradi momci, iako su prešli dvadesetu, čak i dvadeset i petu godinu, a nijesu »misir-babe« (eunohidni tipovi), kakvih ima samo dvojica u čitavom gradu.

Iz podataka o rastu i godinama života vidi se da su Sarajlije bili raso krepki i dugovječni. To izričito spominje prije 300 godina i Evlija Čelebija u svojoj »Siyahatnami«, a osim toga dodaje da su Sarajlije »ahsenun-nāsi halkai ve hulkan« (najljepši ljudi po tjelesnom sastavu i po dobrim moralnim osobinama). Hvali ih da su čili, rumeni, umjereni u jelu, da žive higijenski, da su radini i da preziru ljenčine, gotovane i tuntave ljude.

Među Sarajlijama je Mestvica zabilježio mnogo ljudi od preko 70 i 80 godina. Najstariji je bio Hadži-Salih sandžaktar, sin Hadži-Derviša iz Čoban Hasan mahale (Čobanije). Bilo mu je 91 godina, a bio je visoka rasta, bijele brade. Imao je dva sina: Aliju od 30 godina, visoka rasta s nausnicama, i Hasana od 21 godine, povioka rasta, s nausnicama.

Iza ovog sandžaktara drugi po starosti je Risto, sin Nikole, iz mahale Ferhadije, kojem je bilo 90 godina. Bio je povioka rasta, bijelih brkova. Imao je četvoricu sinova: od 17, 14, 12 i četiri godine. Taj je doista bio vitalan!

Pripadnici svih vjera su imali puno sinova, po 5 i 6. Najviše ih je bilo u Sade, sina Avrama Alevija (40 god., sred. rasta, crne brade), koji je imao sedam sinova (od 1 do 15 god.), a brat mu Mošo od 35 godina (sred. rasta, crne boje) šestoricu (od 3 do 13 godina).

Blizance je u cijelom Sarajevu imao samo jedan Jevrej. To je bio Jako s. Harona Romano (srednjeg rasta, crne brade), u kojeg su bila dva sina od 4 godine: Haron i Majer. Stanovao je u Velikoj Avliji, dakle bio »lahkić«, kako reknu Sarajlije, jer imućniji Jevreji nijesu tamo živjeli.

RÉSUMÉ

LE KÉFILLÉMÉ DEFTERI (CAHIER DE GARANTIES SOLIDAIRES) DE MOLLA MEHMED MESTVICA

En Bosnie-Herzégovine, l'on a conservé un assez grand nombre de ces kéfillémés datant de différentes époques du règne turc. Ils sont très intéressants pour les études du passé de ces pays, mais il n'y en a aucun qui puisse se mesurer avec celui de Molla Mehmed Mestvica: il est le plus complet, le plus détaillé et le plus original de tous ces cahiers. Il est unique par sa conception: ce n'est pas une statistique sèche mais un vaste volume (226 feuilles) plein de données très intéressantes sur l'état anthropologique, social et sanitaire de toute la population masculine de la ville de Sarajevo et de son arrondissement (nahié) au cours des années 1841—42. Grâce à la curiosité intellectuelle de Mestvica, nous disposons de data démographiques précieux sur la répartition religieuse des habitants de ladite contrée, mais aussi sur leurs *habitus physicus* (âge, taille, couleur de cheveux et maladies chroniques), sur les migrations, sur leurs professions etc.

L'oeuvre de Mestvica est sans exemple dans la littérature mondiale, c'est pourquoi la Yale University a offert, il y a trente ans, de la publier, traduite mot à mot en anglais, avec une vaste étude là-dessus que j'ai écrite et qui est publiée ici en raccourci.

*Tous droits de reproduction, de traduction et d'adaptation réservés
pour tous pays, y compris l' U. R. S. S.*

par Derviš V. M. Korkut, Sarajevo Yougoslavie.